

ХОРОШУН О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.81

ПРОГРЕСИВНА СИСТЕМА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті проаналізовано правову природу інституту прогресивної системи виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Сформульовано низку пропозицій щодо подолання виявлених недоліків, приведення порядку виконання довічного позбавлення волі у відповідність до національного законодавства й удосконалення зазначеного інституту.

Ключові слова: прогресивна система виконання покарання, зміна умов тримання засуджених, покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

В статті проведено аналіз правової природи інституту прогресивної системи виконання покарання в формі довічного позбавлення волі. Сформульовано ряд пропозицій, направлених на подолання виявлених недоліків, приведення порядку виконання довічного позбавлення волі у відповідність до національного законодавства й удосконалення зазначеного інституту.

Ключевые слова: прогрессивная система исполнения наказания, изменение условий содержания осужденных, наказание в виде пожизненного лишения свободы.

The article analyzes the legal nature of the institute of progressive penal system in the form of life imprisonment. A number of proposals was aimed which overcoming to the shortcomings and bring of the order of execution of life imprisonment to accordance with national legislation and improvement of this institution.

Key words: progressive system of punishment, change in the conditions of detention of prisoners, sentence of life imprisonment.

Вступ. Питання щодо застосування терміна «прогресивна система виконання покарання» є дискусійним у науковій літературі. Цей термін пов'язаний насамперед з історичними аспектами виникнення нових форм впливу на засуджених, що раніше не використовувалися.

Більшість науковців, котрі досліджували зміни умов тримання засуджених, у своїх працях не раз обґрунтовано наголошували на необхідності запровадження повноцінного інституту зміни умов тримання для засуджених цієї категорії, адже практика свідчить, що саме інститут зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі є одним із найбільш ефективних засобів для мотивації правослухняної поведінки засуджених під час відбування покарання, тим більше коли це стосується засуджених, у яких практично відсутня будь-яка перспектива щодо звільнення.

Стосовно прогресивної системи виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі, то цей напрям загалом залишається малодослідженим.

Питанням дослідження зміни умов тримання засуджених приділяли свою увагу такі вчені, як О. Бажанов, Є. Бараш, О. Беца, А. Гель, С. Гізімчук, Д. Говорун, Т. Дуюнова, Л. Мостепанюк, А. Ременсон, А. Степанюк, Ю. Ткачевський, В. Трубников, О. Фролов, С. Царюк, А. Яковлев та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження прогресивної системи виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а також формування пропозицій, спрямованих на подолання недоліків і приведення порядку виконання довічного позбавлення волі у відповідність до національного законодавства й удосконалення зазначеного інституту

Результати дослідження. Дослідженню питань застосування елементів «прогресивної системи» було присвячено достатній обсяг наукової літератури. Зокрема, доцільним вважає застосування прогресивної системи до рецидивістів О. Яковлев, розглядаючи питання виконання позбавлення волі стосовно цієї категорії злочинців [8, с. 180–185]. У 1965 році, досліджуючи теоретичні питання виконання покарання у вигляді позбавлення волі й перевиховання засуджених, О. Ременсон обґрунтував необхідність застосування прогресивної системи з погляду досягнення мети виправлення засуджених і зміни у зв'язку з цим у них сприйняття карально-виховного впливу [5, с. 47].

Проводячи теоретичний аналіз визначення «прогресивна система виконання покарання», маємо відзначити таке. Один із перших дослідників прогресивної системи О. Бажанов визначав її «як певний, точно регламентований порядок виконання позбавлення волі з класифікацією та роздільним тримання засуджених у різних видах ВТУ, за якого для засудженого змінюються умови відбування покарання у кращий (або гірший) бік залежно від його виправлення (або невивиправлення) із наданням можливості дострокового звільнення, організацією допомоги звільненому (патронат) і встановленням за ним нагляду» [1, с. 69–70]. Надаючи таке визначення прогресивної системи, О. Бажанов насамперед заперечував проти її визначення, яке безпідставно звужує її зміст і цілі застосування.

Поняття прогресивної системи виконання покарання, сформульоване О. Бажановим, розширює її застосування за межі строків відбування позбавлення волі. Як вважає зазначений автор, ця система включає і «комплекс заходів, що проводяться із засудженими після їх звільнення з місць позбавлення волі» [1, с. 71]. Фактично О. Бажанов додатково виділяє ще 3 форми цієї системи: 1) дострокове звільнення від відбування покарання; 2) організація нагляду за достроково звільненими; 3) постпенітенціарна допомога, що має на меті запобігання рецидиву злочину з боку особи, яка відбула покарання.

Ю. Ткачевський вивів питання поняття «прогресивна система» загалом за межі виконання тільки покарання у вигляді позбавлення волі, визначивши її як прогресивну систему виконання кількох кримінальних покарань, під якою розуміється «встановлений кримінальним законом порядок зміни умов виконання кримінальних покарань, що покращує або погіршує правовий статус засудженого залежно від його поведінки, ставлення до покарання, що відбувається» [6, с. 132]. Як форми прогресивної системи цей автор запропонував розглядати такі: 1) зміну умов тримання засуджених у межах однієї виправної установи; 2) зміну виду виправної установи (переведення з виправної установи одного виду режиму до виправної установи іншого виду режиму); 3) заміну одного кримінального покарання іншим у процесі його виконання; 4) засудження за вчинення злочину під час відбування покарання.

Нарешті, професор В. Трубніков, погоджуючись із визначенням прогресивної системи, сформульованим М. Стручковим, виділяє, на відміну від останнього, три її форми [2, с. 169–170]: 1) зміна умов тримання засуджених у межах однієї установи виконання покарання; 2) зміна умов тримання засудженого шляхом переведення з одного виду виправної установи до іншої; 3) умовно-дострокове звільнення або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання.

Отже, усі автори, які досліджували питання поняття прогресивної системи, безумовно сходилися у визначенні її перших двох форм: 1) зміна умов тримання засуджених у межах однієї установи виконання покарання; 2) зміна умов тримання засудженого шляхом пере-

дення з одного виду виправної установи до іншої. Розбіжності між ними стосуються зарахування до прогресивної системи таких форм:

- заміна одного покарання іншим;
- умовно-дострокове звільнення;
- засудження за вчинення злочину під час відбування покарання;
- постпенітенціарна допомога особам, які звільнилися від відбування покарання.

Але всі дослідники, проте, виділяють два її основних компоненти: 1) покращення правового становища засудженого залежно від його сумлінної поведінки та ступеня виправлення; 2) погіршення його правового становища в результаті негативної поведінки.

На відміну від усіх інших видів покарання, довічне позбавлення волі має властиву тільки йому якість – майже постійне (ми використовуємо слово «майже» в силу можливості звільнення засудженого до довічного позбавлення волі після відбуття мінімум 25 років строку покарання) збільшення кількості засуджених. Таке кількісне накопичення цієї категорії засуджених неминуче впливає на правові й моральні уявлення населення, оскільки все більше громадян із найближчого соціального оточення будуть втягуватися у сферу застосування цього покарання. При виконанні довічного позбавлення волі ще більше загострюються соціально-медичні проблеми, у тому числі психіатричні, що зумовлено не тільки збільшенням кількості засуджених із психічними відхиленнями, а і впливом умов відбування покарання й безперспективністю становища самого засудженого. Не менш складними є соціально-психологічні та педагогічні проблеми виконання довічного позбавлення волі. Засуджені до цього виду покарання формально залишаються членами суспільства, але водночас назавжди з нього виключаються, що неминуче спричиняє різке скорочення з ними корисних соціальних зв'язків і їх повне відчуження.

Зазначені чинники зумовили пошук науковцями шляхів вирішення цієї проблеми. Одним із них стало обґрунтування можливості застосування прогресивної системи виконання цього виду покарання.

До недавнього часу лише в одній нормі – ч. 6 ст. 151 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), передбачалась можливість зміни умов тримання для засуджених до довічного позбавлення волі (шляхом переведення на так звані «поліпшені» умови тримання), сутність якої полягала в тому, що засудженому після відбуття п'яти років строку покарання за умови сумлінної поведінки і ставлення до праці може бути дозволено додатково витратити на місяць гроші в сумі 20% мінімального розміру заробітної плати.

Суттєвим кроком уперед у цій сфері правового регулювання стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» від 21 січня 2010 року № 1828-VI [4] (набрав чинності з 16 лютого 2010 року), яким і було запроваджено для засуджених до довічного позбавлення волі інститут зміни умов тримання в межах однієї виправної колонії. Водночас детальний аналіз запроваджених законодавцем новацій свідчить, що вони не позбавлені певних вад і викликають низку запитань як у науковців, так і в практичних працівників, що у свою чергу аж ніяк не сприяє їх однозначному тлумаченню й негативно впливає на формування єдиної та чіткої практики їх застосування.

Зважаючи на прогресивні законодавчі ініціативи, які закріплено в ст. 151, 151-1 КВК України, нам видається за необхідне звернути увагу на оцінювання можливості застосування до засуджених до довічного позбавлення волі зміни умов тримання, яка, безумовно, змінює і їхній правовий статус. Аналіз ч. 1 ст. 151-1 КВК України свідчить, що зміна умов тримання засуджених здійснюється в порядку, визначеному ст. 100 КВК України, тобто нормою, яка передбачає зміну умов тримання для засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, а це викликає деякі суперечності, оскільки ст. 51 Кримінального кодексу України (далі – КК України) дає чітко нам зрозуміти, що є два різні види покарання стосовно позбавлення волі: позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. Тому недоречно використовувати саме ст. 100 КВК України, а більш доцільним було б унести зміни до норми, яка міститься у Главі 22 КВК України. Наступним проблемним

аспектом є визначення підстав застосування цієї норми. За загальним правилом їх має бути дві: формальна (відбуття вказаного в законі строку покарання) та матеріальна (досягнення результатів у застосуванні основних засобів виправлення й ресоціалізації). Ми навмисно використовуємо таке складне формулювання матеріальної підстави, оскільки вважаємо, що ст. 151 і ст. 151-1 КВК України не відповідають специфіці виконання цього виду покарання. Їхній аналіз вказує на те, що законодавець не визначає чітких критеріїв, котрі необхідно враховувати для оцінювання можливості застосування цих статей. Наприклад, ч. 1 ст. 100 КВК України передбачає зміну умов тримання залежно від поведінки засудженого та ставлення до праці, навчання, причому ніде не вказується, якою має бути ця поведінка. Проблематичним є і працевикористання цих засуджених і їх навчання. Однак у ч. 6 ст. 151 КВК України зазначається, що поведінка має бути сумлінною для надання можливості засудженому додатково витратити на місяць гроші в сумі 20% після відбуття п'яти років покарання та брати участь у різних групових заходах після відбуття п'ятнадцяти років строку покарання. Далі, виходячи зі змісту ст. 151-1 КВК України, витікає, що участь у цих заходах можлива після переведення засуджених із приміщень камерного типу до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки. Логічним було б припустити, що відвідування різних групових заходів є можливим після того, як засудженого переведуть до багатомісних приміщень камерного типу, оскільки ця норма є заходом заохочення. Знову ж таки, повертаючись до критеріїв оцінювання матеріальної підстави застосування зміни умов тримання, зауважимо, що наявність таких оцінних понять, як «сумлінна поведінка», ускладнює правозастосовну діяльність персоналу, який працює із засудженими, оскільки вони законодавчо не закріплені, а тому існує ймовірність їх суб'єктивного трактування.

Саме тому окремими дослідниками [7, с. 141] висловлено пропозицію щодо розробки нових критеріїв оцінювання засуджених, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, які відтворювали б не загальновідомі педагогічні категорії, а реально б співвідносилися із порядком виконання цього виду кримінального покарання. Наприклад, пропонується використовувати поняття «суспільна небезпека» таких засуджених, котре має увібрати юридичне поняття «суспільна небезпечність» особи і психолого-педагогічні критерії: психічні стани, сприйняття засобів виправлення й ресоціалізації, делінквентність, патологічні відхилення.

Існують й інші проблемні питання щодо застосування прогресивної системи виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі, на яких ми хотіли б зупинитися. Зокрема, ч. 1 ст. 151-1 КВК України передбачає, що зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі здійснюється в порядку, визначеному ст. 100 КВК України. У свою чергу, ч. 1 ст. 100 КВК України визначає, що, залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці та навчання, умови відбування покарання можуть змінюватися в межах однієї колонії або шляхом переведення до іншої колонії, тобто встановлює два види зміни умов тримання: а) у межах однієї ВК; б) шляхом переведення до ВК іншого рівня безпеки. Ч. 2 ст. 100 КВК України визначає процесуальний порядок зміни умов тримання в межах однієї колонії – за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби й постановою начальника колонії, погодженою із спостережною комісією. Отже, стосовно процедури зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі все викладене достатньо чітко та зрозуміло.

Підстави й види зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків (у бік зменшення обсягу встановлених правообмежень) закріплені в ч. 2 ст. 151-1 КВК України, яка визначає два види зміни умов тримання в межах однієї ВК:

– перший – закріплений в абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України й передбачає, що засуджені можуть бути переведені з приміщень камерного типу (далі – ПКТ), у яких тримаються дві особи, до багатомісних ПКТ ВК максимального рівня безпеки з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру в порядку, установленому законодавством – після фактичного відбуття в таких приміщеннях не менш як 5 років строку покарання;

– другий – закріплений в абз. 3 цієї самої частини й передбачає можливість переведення засуджених із багатомісних ПКТ до звичайних жилих приміщень ВК максимального рівня безпеки – після фактичного відбуття в таких приміщеннях не менш як 5 років строку покарання.

Розглянемо детальніше зміст наведених вище норм, що містяться в ч. 2 ст. 151-1 КВК України. По-перше, законодавець нам узагалі не називає матеріальних підстав для зміни умов тримання, а обмежується лише зазначенням виключно формальних підстав – відбуття засудженим певної частини строку покарання у відповідних приміщеннях ВК максимального рівня безпеки. До речі, таких матеріальних підстав не містить і жодна інша норма глави 22 КВК України (Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі), крім законного інтересу засуджених додатково витратити на місяць гроші в сумі 20% мінімального розміру заробітної плати (ч. 6 ст. 151 КВК України) [3]. Отже, аналіз чинної редакції ч. 2 ст. 151-1 КВК України обґрунтовано дає змогу дійти висновку, що право на зміну умов тримання виникає в засудженого після відбуття певного строку покарання, незалежно від його поведінки та ставлення до праці, що, безперечно, суперечить здоровому глуздові.

По-друге, викликає низку запитань і формальна підстава, закріплена в абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України, адже законодавець наголошує на необхідності «відбуття у таких приміщеннях не менш як 5 років строку покарання» [3], тобто мова йде виключно про ПКТ, у яких засуджені тримаються по 2 особи. А як же бути у випадках, якщо засуджений під час досудового слідства й судового розгляду протягом тривалого часу (півроку, рік, два або більше) перебував у слідчому ізоляторі (далі – СІЗО)? Якщо виходити з наявної редакції абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України, то строк перебування в СІЗО в цьому випадку засудженому для отримання права на пільгу не зараховується. Хоча норма, закріплена у ч. 5 ст. 72 КК України, передбачає, що попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання в разі засудження до позбавлення волі день за день. Вважаємо, що за аналогією строк перебування засудженого в СІЗО також повинен зараховуватися у строк, який дає право на зміну умов тримання. Крім того, як свідчить практика, унаслідок браку в установах ДПтС України відповідних приміщень для тримання засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків по 2 особи, дуже часто мають місце випадки, коли засуджені утримуються у ПКТ не по дві, а по три особи. Як бути адміністрації установ у таких випадках, і зараховувати чи ні час тримання засуджених у таких ПКТ устрок, який дає право на зміну умов тримання? Адже законодавець чітко вимагає, щоб засуджений відбув не менше ніж 5 років саме у ПКТ на дві особи. На це питання ані законодавець, ані відомчі нормативно-правові акти ДПтС України відповіді не дають.

По-третє, незрозуміло, що саме має на увазі законодавець у цьому самому абзаці під словосполученням «багатомісні» ПКТ, адже він не роз'яснює нам його змісту. Не містять відповідних роз'яснень і відомчі нормативно-правові акти ДПтС України. Якщо виходити з контексту застосування цього визначення законодавцем, то можна дійти такого висновку: ПКТ, у яких тримаються по три або чотири засуджені особи, – це вже «багатомісні ПКТ». Проте навряд чи можна серйозно сприймати як суттєву зміну умов тримання переведення засуджених із ПКТ, у якому вони тримаються по дві особи, до ПКТ, у яких тримаються по три або чотири засуджених. На нашу думку, необхідно це поняття більш-менш конкретизувати хоча б у відомчих нормативно-правових актах ДПтС України.

По-четверте, чинна редакція абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України дає підстави вважати, що переведення засуджених до багатомісних ПКТ автоматично тягне за собою надання дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру. На користь цього припущення свідчить і той факт, що у КВК України відсутня норма, яка передбачала б підстави скасування або відмови в наданні такого дозволу. Якщо це так, то тоді незрозумілий сенс існування окремої норми аналогічного змісту, яка закріплена в ч. 6 ст. 151 КВК і передбачає, що «при сумлінній поведінці і ставленні до праці засудженому після відбуття 15 років строку покарання може бути дозволено брати участь у

групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру» [3]. Єдиним позитивом у наявній редакції ч. 6 ст. 151 КВК України можна вважати лише той факт, що законодавець у ній передбачив і матеріальну підставу для надання такого дозволу, про що згадувалося вище.

Якщо ж законодавець мав на увазі інше, тобто переведення засуджених до багатомісних ПКТ не тягне за собою автоматичного надання такого дозволу, то в редакції абз. 2 було б доцільно зазначити: «...з наданням дозволу (або без надання дозволу)...». Крім того, до наявних прогалів кримінально-виконавчого законодавства необхідно зарахувати й той факт, що на сьогодні ані КВК України, ані ПВР УВП не містять норм, які визначали б порядок надання такого дозволу. Можна лише припустити, що за аналогією з переведенням на поліпшені умови тримання порядок його надання має бути такий самий – за постановою начальника колонії.

І вже зовсім не зрозуміло, чому саме законодавець при застосуванні однієї й тієї самої пільги (надання дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру) по-різному визначає її формальну підставу в різних нормах КВК України? Зокрема, ч. 6 ст. 151 КВК України передбачає необхідність відбуття 15 років строку покарання, а абз. 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України – відбуття не менш як 15 років у ПКТ, у яких засуджені тримаються по дві особи. Адже мова йде, як ми вже зазначали вище, про два зовсім різних строки.

Стосовно ж норми, закріпленої в абз. 3 ч. 2 ст. 151-1 КВК України, яка регламентує другий вид зміни умов тримання – шляхом переведення засуджених із багатомісних ПКТ до звичайних жилих приміщень, необхідно зауважити таке. Юридична конструкція цієї норми суттєвих зауважень майже не викликає, за винятком факту відсутності у КВК України матеріальних підстав для її застосування. Проте практичне застосування цієї норми також може бути суттєво ускладнено внаслідок наявності перешкод матеріально-організаційного характеру, які самостійно навряд чи зможе подолати адміністрація колонії. Мова, зокрема, йде про необхідність обладнання у відповідних ВК максимального рівня безпеки дільниць зі звичайними жилими приміщеннями, у які мають бути переведені засуджені цієї категорії. Проте не в кожній колонії існують технічні можливості для їх обладнання (або переобладнання). Крім того, навіть за наявності технічних можливостей таке переобладнання або будівництво потребуватиме значних матеріальних витрат. Така ситуація містить у собі небезпеку того, що засудженим за відсутності у ВК максимального рівня безпеки відповідних приміщень адміністрація під різними приводами відмовлятиме в наданні цієї пільги. Реальний вихід із цієї ситуації – на законодавчому рівні дозволити в таких випадках переводити засуджених до інших ВК максимального рівня безпеки, де є відповідно обладнані звичайні жилі приміщення для тримання засуджених до довічного позбавлення волі.

Крім того, на нашу думку, недостатньо чітко й однозначно прописана законодавцем і норма, закріплена в ч. 3 ст. 151-1 КВК України, яка передбачає, що у випадках злісного порушення встановленого порядку відбування покарання засуджені можуть бути переведені із звичайних жилих приміщень до приміщень камерного типу ВК максимального рівня безпеки. Насамперед незрозуміло, які саме ПКТ у цьому випадку законодавець має на увазі, адже в ч. 2 ст. 151-1 КВК України законодавець говорить як про ПКТ, у яких засуджені тримаються по дві особи, так і про багатомісні ПКТ. Логічно все ж таки припустити, що законодавець мав на увазі багатомісні ПКТ, оскільки саме з таких ПКТ засуджені переводяться до звичайних жилих приміщень. За таких умов буде дотримуватися «східчастість» (рос. «ступенчатость») прогресивної системи виконання довічного позбавлення волі.

Крім цього, у межах ч. 3 ст. 151-1 КВК України утворилася й прогалина щодо правової реакції на злісних порушників установленого порядку відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, які тримаються в приміщеннях камерного типу ВК максимального рівня безпеки по дві особи. Вважаємо за доцільне застосовувати в цьому випадку поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу ВК максимального рівня безпеки по дві особи, до карцеру без виведення на роботу на строк до п'ятнадцяти діб.

А у випадку (за умови прийняття запропонованих нами в цьому напрямі змін) злісного порушення встановленого порядку відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі засудженими, які були переведені з приміщень камерного типу ВК максимального рівня безпеки до звичайних жилих приміщень іншої виправної колонії такого самого рівня безпеки в порядку, установленому законодавством, з дотриманням при цьому вимог ч. 3 ст. 92 КВК України, такі засуджені підлягають поверненню до тих колоній, де вони раніше відбували покарання.

Наведені вищі недоліки та прогалини норм кримінально-виконавчого законодавства, що регулюють інститут зміни умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі, можуть істотно ускладнити процес їх застосування та призвести до порушення законності.

Крім того, механізм реалізації проаналізованих вище норм необхідно деталізувати й закріпити на рівні відомчого нормативно-правового акта ДПтС України.

Висновки. Дослідивши прогресивну систему виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі, вважаємо, що спростовано панівну в юридичній науці позицію, за якої під час призначення та виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі не ставиться досягнення мети виправлення засудженого, що це покарання звужується лише до спеціальної та загальної превенції. Свідченням цього є застосування до засуджених до довічного позбавлення волі елементів прогресивної системи виконання покарання.

Список використаних джерел:

1. Бажанов О.И. Прогрессивная система исполнения наказания / Бажанов О.И. ; науч. ред.: Г.А. Туманов. – Минск : Наука и техника, 1981. – 168 с.
2. Кримінально-виконавче право України / [В.М. Трубніков, В.М. Харченко, О.В. Лисодід, Л.П. Оника, А.Х. Степанюк] ; за ред. В.М. Трубнікова. – Х., 2001. – 384 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України. Поточна редакція від 26 жовтня 2014 року підстава 1697-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
4. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21 січня 2010 року № 1828-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 12. – Ст. 114. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1828-17>.
5. Ременсон А.Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.715 «Уголовное право и уголовный процесс» / А.Л. Ременсон. – Томск, 1965. – 64 с.
6. Ткачевский Ю.М. Прогрессивная система исполнения уголовных наказаний / Ю.М. Ткачевский. – М. : Зерцало, 1997. – 144 с.
7. Царюк С.В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.В. Царюк. – Дніпропетровськ, 2009. – 230 с.
8. Яковлев А.М. Борьба с рецидивной преступностью / А.М. Яковлев. – М. : Наука, 1964. – 224 с.

